
MKJHT
VÉLEMÉNYEK A KATONAI JOG VILÁGÁBÓL
2020/3.

Budapest
2020
Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság
ISSN 2416-1365

Bevezető gondolatok

A forradalmi átalakulást követően vagy éppen ezzel párhuzamosan a kettős forradalom másik pólusát jelentő ipari forradalom a polgári forradalmak vívmányain is megerősödve teret adott a kapitalista gazdasági berendezkedésnek. Ezen újfajta gazdasági mechanizmus jelentős hatást gyakorolt a korábbi tradicionális társadalmi szerkezetre, alapjaiban rengette meg és alakította át a korábbi politikai döntéshozatali struktúrákat. *A kialakuló polgári államnak ezáltal számos biztonsági kihívással és fenyegetéssel kellett szembenéznie: a gyarmati vagy leigázott népek függetlenségi mozgalmával; a nemzetiségi mozgalmakkal; a munkásosztály szélsőséges szerveződéseivel; és a háború veszélyével.*

A kialakuló világrend centrumát képező államok (Nyugat-Európa és az Egyesült Államok) katonailag erősek voltak és a korábbi zéró összegű játszmáik már nem szolgálták az erősödő gazdasági szereplők érdekeit. Az ingatag pilléreken nyugvó hatalmi egyensúly, amit a napóleoni háborúk utána az európai nagyhatalmak rögzítettek nem engedte az egymás rovására történő jelentős területszerzéseket. Emellett a polgári állammodell terjedése magával hozta a gazdálkodás átalakulását is, így a legjelentősebb államok Európán kívüli területeik további bővítését tűzték ki célul, amely lehetőséget teremtett a tőke további felhalmozásának.

„A kapitalizmus csak akkor győz, amikor az állammal azonosul, amikor maga lesz az állam...” ezáltal „... a gazdaság már általában eléggé erőre kapott ahhoz, hogy végérvényesen fenntartsa ezt a konstrukciót”.¹ Ez az időszak az, amikor bankok magukhoz ragadták a kereskedelem és az ipar irányítását, 1850-60-as években. Az 1860-as 70-es évek gazdasági pangásai a nemzeti gazdaságban felhalmozott tőkefelesleg, amely a kereslet és a kínálat párosában gondolkodott, és így a hazai piac telítődése okán kiutat keresett, melyet nem a kapitalista piacok megnyitása és új kereslet-kínálati gócpontok létesítése jelentett, hanem a tőke és a felesleges munkaerő exportját. Az imperialista terjeszkedést ez a tőketúltermelés és a pénzfelesleg megjelenése indította el. Ennek a folyamatnak a végeredménye, hogy a polgárság az imperializmus révén politikai egyenjogúságot szerzett, emellett pedig a terjeszkedés új életet lehel a nacionalizmusba és nemzeti politikai eszközzé tette.

A biztonsági környezet átalakulása – Az új típusú, az újragondolt és az átalakult biztonsági kockázatok a 19. században

A centrumállamokat felvértezték az ipari forradalom találmányai, így a fegyvergyártás, hadianyag soha nem látott robbanásszerű fejlődése, valamint az ezen a területen is megjelenő

¹ BRAUDEL, Fernand: *A kapitalizmus dinamikája*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2008, 74, 71-72. o.

tömeggyártás, melyek eredményeként jelentős fölénybe kerültek az afrikai és ázsiai államokkal szemben. A két kontinens jelentős része – így a korábbi magaskultúra államai is – ezáltal gyarmati vagy periféria államokká váltak, amelyek vagy elveszítették önállóságukat, vagy erősen korlátozott szuverenitással éltek hétköznapjaikat. Ezen területek maximálisan ki voltak szolgáltatva az anyaállamnak, amely kihasználva – katonai és technológiai – előnyét a lehető legnagyobb mértékben kizsákmányolta azok minden erőforrását. Más európai államok, ahol az ipari és a polgári forradalom csak jelentősen később jelent meg képezték a félperifériát. Itt nyilvánvaló cél volt az ipar, a haderő, az oktatás stb. fejlesztése, hogy közelebb kerüljenek a centrum országokhoz, de legalább megőrizték középhatalmi státuszukat.

„Akik a centrumban vagy a centrum közelében éltek, azoké minden jog a többiek felett” vagyis „a kapitalizmus valójában ebből a szabályos rétegezetségből él: a külső övezetek táplálják a közbülső övezeteket és mindenek előtt magát a centrumot”.² Ez megnyilvánul abban is, hogy a centrumban a legmagasabb a jövedelem, itt érvényesülnek leginkább a különböző szabadságjogok, viszont ahogy távolodunk tőle úgy csökken az életszínvonal, szűkülnek a szabadságjogok, a jogállami garanciák átalakulnak vagy eltűnnek, a piac egyre tökéletlenebb az ipar pedig tradicionális jelleget ölt.

Az imperializmusnak, azonban nemcsak a polgárság emancipációja lett a következménye, hanem „ahányszor csak a nemzetállam hódításba fogott, a meghódítottakban mindig feltámadt a nemzeti érzület és önrendelkezés vágya...”³ amelyet tovább erősített, hogy a területszerző államok – köztük leginkább az angolok – „... kevésbé voltak hajlandóak alkalmazni saját országuk igazgatási és politikai rendszerét az elmaradott országok kormányzásában.”⁴ Ez végül lázadásokhoz vezetett vagy az aszimmetrikus hadviselés kialakulása révén egy újfajta harcmodor megjelenését eredményezte, a partizán vagy gerilla hadviselést, továbbá az anarchisták módszerét másolva a terrorizmust.

Ilyen jellegű felkelés volt többek között a Yucatán-félszigeten, ahol az őslakosok el akarták űzni a hódítókat (1847); a szipoj felkelés Indiában (1857-58); a nagy algériai felkelés (1871); az egyiptomi nemzeti mozgalom (1879-82); zuluk, maorik és berberek kisebb helyi sikerekkel járó lázongásai; vagy a búr háborúk. A briteknek jelentős nehézségek árán sikerült felül kerekedni, így rögzíthető, hogy „... az expedíciós erőket komoly próbára tették az

² BRAUDEL: i. m. 98., 101. o.

³ ARENDT, Hannah: *Totalitarizmus gyökerei*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992, 153. o.

⁴ BARING, Evelyn: The Government of Subject Races, In: BARING, Evelyn (szerk.): *Political Literary Essays (1908-1913)*, London, MacMillan and Co., 1913, 24. o.

állandó irreguláris vagy gerillaharcok...”⁵, de például az oroszok évtizedekig harcoltak a Kaukázusban. Az esetek túlnyomó többségében az elnyomó erők felülkerekedtek.

A nemzetiségi kérdések szintén jelentős biztonsági problémát jelentettek. Itt felszabadulási törekvések fonódtak össze a nemzetiségek nemzetállamhoz való csatlakozásának gondolatával. Ugyanis Európában más nemzet uralma alatt álltak többek között az írek, a norvégok, a finnek, a Baltikum népei, a magyarok, a lengyelek, a csehek, a szerbek, a románok, a bolgárok és a horvátok.

Az írek szabadság törekvések, amely Féni Szövetség vagy az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) képében az 1850-es évektől jelentős problémát jelentettek az angolok számára. A walesi nacionalisták 1890-es években létrehozták a Fialal Wales Mozgalmat, amelynek élén David Llyod George állt. Spanyolországban 1894-ben megalakult a Baszk Nemzeti Párt. Ezzel szinte egyidőben Theodor Herzl lefektette a cionista mozgalom alapjait. Norvégia 1814-es kielői békében elnyerte függetlenségét Dániától, azonban a svédek perszónálunióba kényszerítették. A norvégok nacionalista mozgalma végül békés módon ért eredményt és 1905-ben sikeres népszavazás következményeként elszakadt Svédországtól.⁶

A magyarok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését követően passzív ellenállás eszközéhez nyúltak, amely azonban hosszútávon nem volt fenntartható. A Habsburgokat az olasz és német egység létrejötte során elszenvedett katonai vereségek és területi veszteségek kényszerítették másfajta politika folytatására. A két fél 1867-ben kiegyezett, ezzel létrejött az Osztrák-Magyar Monarchia, amelyben legalább belső szuverenitásukat visszaszerezték a magyarok. Lengyelországot az osztrák, az orosz és a porosz állam felosztotta, a teljes korszakban függetlenségükért küzdöttek, azonban azt csak 1918-ban sikerült elérni. A csehek nemzeti mozgalma 1848-as forradalommal kezdődött és szintén az abszolutizmus éveiben lehanyatlott, majd az 1860-as évektől megerősödött és főként kulturális tömegszervezetek (Sokol), valamint szabadtéri tömegrendezvényekben jelent meg.⁷

Sikeres nemzetállami mozgalmak voltak: a szerb, a román és bolgár, akiknek sikerült elszakadniuk a törököktől, azonban csakhamar igényt formáltak egymás, vagy egy másik állam területén élő vélt vagy valós nemzeti kisebbségük által lakott területekre. Konfliktus alakult ki így többek között, a Monarchia és Szerbia között Bosznia elfoglalása miatt, de a szerbek igényt formáltak a horvátok lakta területekre, valamint a Magyar Királyság szerb lakta részére is. A két állam között az 1903-as királygyilkosság után mérgesedett el a viszony,

⁵ HOBSBAWM, Eric: *A tőke kora (1848-1875)*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978, 101. o.

⁶ HOBSBAWM, Eric: *A birodalmak kora (1875-1914)*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2004, 147-169. o.

⁷ HOBSBAWM: i. m. (1978) 72-84. o.

a szerbek a Fekete Kéz nevű szervezet révén több terrorakciót szerveztek a Monarchia területén, ideértve Boszniát is. De irreguláris csoportokat (komitácsikat) támogattak Bulgária területén is, amely a szerb-bolgár háborúhoz vezetett, amely révén a Szerb Királyság területe növekedett, más kérdés, hogy a megszerzett területek lakossága felett a külföldi kormányokat is lépésre sarkalló terrort alkalmaztak.⁸

Az egyes szélsőséges nemzetiségi (nacionalista) mozgalmak jelentős biztonsági kihívások elé állították az egyes érintett államokat. A probléma összetett volt, hiszen, nemegyszer a belső feszültségeken túl államközi konfliktusok forrásává is válhatott az egyes nemzetiségek helyzete, a velük szembeni fellépés eszközparkja.

Szintén jelentős probléma forrása volt a centrum vagy félperiféria országokban tapasztalható egyes társadalmi csoportoknak a társadalmi, gazdasági és politikai helyzete. Ugyanis a francia forradalom nagy vívmánya a szuverenitás újrafogalmazása, a *népszuverenitás* elvének térnyerése, amely kimondja, hogy a nép maga a szuverén, azonban ez közel sem jelentette azt, hogy a társadalom minden egyes tagja automatikusan a hatalom birtokosává is vált, tudniillik annak meghatározása, hogy ki is tartozik a nép kategóriába, vagyis „... a befogadás és kirekesztés kérdése a ... következő kétszáz évben a nemzeti politika legfontosabb kérdése.”⁹ volt Mivel pedig a társadalmi hasznosság alapmértéke a tőke, a jövedelem felhalmozásában való közreműködésben rejlett, emellett a gyarmatokon, volt gyarmatok területén kialakult államokban, tényleges jogokkal csak az anyaállamból származók rendelkeztek, de ott is kiemelten kizárólag a férfiak, így alapvetően büntették az ezzel ellentétes, ezzel szembe szegülő gondolkodást és cselekvést, „végső soron eliminálva őket a társadalomból...”¹⁰

Kiolvasható ez a választási jogosultságokból, tudniillik a vizsgált korszak közepén alkalmazott vagyoni és értelmi cenzusoknak köszönhetően – Svájc kivételével, ahol a felnőtt férfi lakosságra kiterjedt a választási jogosultság – a választásra jogosultak aránya a legliberálisabb szabályozást alkalmazó államokban is alig érte el az összlakosság negyedét, ötödét. Az Egyesült Államok közel 30 millió lakosából 4,7 millió rendelkezett választójoggal, Angliában 27,5 millió polgárából 1 millió, az 1867-es reformot követően ez megduplázódott, de így is alig érte el a 8%-ot, Belgium 4,7 millió lakosából 60 ezer választhatott, a létrejött Olasz Királyságban pedig alig érte el a jogosultak aránya az 1%-ot, a Német Birodalom

⁸ CLARK, Christopher: *Ahvajárók – Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*, Budapest, Park Könyvkiadó, 2015, 21-80. o.

⁹ WALLERSTEIN, Immanuel: *Bevezetés a világregndszer-elméletbe*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2010, 101. o.

¹⁰ WALLERSTEIN: i. m. 54. o.

estében ez 20-25%-ra volt tehető, míg a Magyar Királyság tekintetében ez az arány 6% körül mozgott.¹¹

A társadalom egyre nagyobb hányadát kitevő munkásosztály munkahelyen kívüli szervezetekbe, mozgalmakba tömörült, ilyen volt például az angol chartizmus (1838-1848), a magyar Általános Munkássegylet (1868), a Marx nevéhez köthető Nemzetközi Munkásszövetség, a Lassalle féle Általános Német Munkássegylet (1863), az Egyesült Államokban az Országos Munkás Reformpárt (1872). A korai angol mozgalmakat követően az 1860-as évek végén teljes Európára kiterjedő sztrájkhullám akadályozta vagy bénította meg a kontinens működését hosszabb, rövidebb időre. A sztrájkhullám német és francia területekről indult 1868-ban (tetőpontjaként értékelhető a párizsi kommün), 1869-ben elérte Belgiumot és az Osztrák-Magyar Monarchiát, '70-ben Oroszországot, '71-ben pedig Olaszországot és Nagy-Britanniát (mindkét államban 1872-74 között tetőzött).¹²

Ezen megmozdulások radikalizmusa lényegesen csökkent a szociáldemokrata pártok megjelenésével és törvényhozásba, sőt kormányba kerülésével (lásd például Franciaországban Millerand vagy a német szociáldemokrata párt térnyerése).¹³ Emellett azonban számos radikális irányzat, így a kommunisták és az anarchisták tevékenysége fokozódott ebben az időszakban. 1892-ben bombát robbantottak egy párizsi kávéházban, 1893-ban pedig egy spanyol színházban, majd ugyanezen évben a francia képviselőházban, szintén anarchisták végeztek 1893 és 1901 között Carnot francia, Canovas spanyol és McKinley amerikai elnökkel, valamint Erzsébet királynéval, Umberto olasz királlyal, de a nevükhöz köthető az 1909-es *Semana Tragica* (tragikus hét) Barcelonában, vagy 1914-ben kirobbant egy hetes olasz sztrájk sorozat.¹⁴ Érzékletes, ahogy Sorel az anarchisták tevékenységéről a következők szerint ír: „A proletárerőszak... egész egyszerűen háborús aktus, katonai demonstráció értékével bír és az osztályok elkülönülésének megjelölésére szolgál... szindikalisták nem az állam megreformálását tűzik ki célul maguk elé... hanem a lerombolását...”¹⁵

Kiolvasható gondolataiból, hogy az államra alapvetően erőszakszervezetként tekint, amellyel szemben az anarchisták felléptek és végső soron megsemmisíteni kívántak, (terror)cselekményeik következménye számtalan védtelen ember halála (pl. a spanyol színházi bombatámadás 20 életet oltott ki) – bár Sorel szerint pont ez különböztette meg őket az erőszak más alkalmazóitól, hogy kímélték a legyőzöttet és a védtelent.

¹¹ HOBBSAWM: i. m. (1978) 88-89. o.

¹² HOBBSAWM: i. m. (1978) 96-97. o.

¹³ HOBBSAWM: i. m. (2004) 117-147. o.

¹⁴ ROBERTS, Martin: *Európa története 1789-1914 - Az ipari forradalom és a liberalizmus kora*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992 193-194. o.

¹⁵ SOREL, Georges: *Gondolatok az erőszakról*, Budapest, Századvég Könyvtár, 1994, 106-107. o.

Másik, ami világosan kirajzolódik a szavaiból, hogy bár háborús aktusról ír, azonban ez a háború már nem államok közötti háború, hanem radikális, határokon átnyúló szerveződések, azonos célok, ideológiák mentén szerveződő csoportok harci cselekményei. Amely szervezetek egy-egy tagja, ahogy Carl Schmitt fogalmazott „... sem jogot, sem kegyelmet nem vár el az ellenségtől. Elfordult a megszelídített védelmi intézményekkel körülbástyázott háború konvencionális ellenségességétől és egy másik terület, a valóságos ellenség területe felé vette az irányt, amely a terrorral és ellenterrorral egészen a megsemmisítésig fokozódik.”¹⁶

Az anarchisták csoportjain túl, hasonló intenzitású és felfogású szervezeteket hoztak létre a nacionalista mozgalmak is, ilyen volt például – mint arra fentebb utaltam – a szerb Fekete Kéz vagy Mladana Bosna, az ír IRA, vagy Dérouléde által vezetett és 1899-ben sikertelen államcsínyt megvalósító Francia Haza Szövetsége is. Ezen csoportok eszközparkja nem különbözik a fentebb bemutatottaktól, lásd a Mladana Bosna egyik tagjának, Bogdan Zerajicnak az öngyilkos merénylete Bosznia osztrák kormányzója ellen, vagy a Fekete Kéz Ferenc Ferdinánd elleni merénylete, de ilyen volt 1914-ben Jean Jaurés elleni támadás is.

Az eddig bemutatott biztonsági kihívások mellett a klasszikus háborús veszély vagy arra való készülődés is kódolva volt a korszak történéseibe, annak ellenére, hogy ezen időszakot legtöbbször a „boldog békeidők” jelzővel illetjük. Ugyanis „minden állam, amely ragaszkodik politikai autonómiájához, kénytelen maga is meghonosítani ellenségei és vetélytársai technikáját. Mi több, a háború réme rákényszeríti az államokat, hogy a megfelelő technikai szint elérése...”¹⁷ Vagyis ez benne rejlett a nagyhatalmi és nemzeti törekvésekben, valamint a világrend szerkezetében is. Mivel a centrumállamok nyilvánvalóan arra törekedtek, hogy folyamatosan növeljék politikai és gazdasági befolyásukat, a félperiféria országok pedig eme státuszukat legalább fent kívánták tartani.

A korábbi évszázadok zéró összegű játszmáinak lehetősége a levegőben volt, annak ellenére, hogy amíg Európán kívül volt meghódítható terület, újabb befolyási zóna, addig nem állt érdekében egyetlen államnak sem, hogy olyan háborút kezdeményezzen vagy támogasson, amelyben benne rejlett egy kontinentális háború veszélye. Azonban a porosz-osztrák és a porosz-francia háború tapasztalatai okán „1870 és 1914 között egyetlen európai hatalom sem érezte biztonságban magát szomszédai támadása ellen, beleértve Németországot is, és mindegyik kétségbeesetten munkálkodott katonai ereje fokozásán.”¹⁸ Ettől az időtől közelebb került a modern tömeghadviselés. Például az amerikai polgárháború már 2,5 millió

¹⁶ SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma*, Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002, 31. o.

¹⁷ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*, Budapest, Európa Kiadó, 1994, 118. o.

¹⁸ ROBERTS: i. m. 311. o.

embert, míg a francia-porosz háború 1,7 millió főt mozgósított. A technikai újítások tömege jelent meg a hadviselés területén, emellett a technika polgári vívmányait (pl. vasút, távíró stb.) is a hadviselés érdekében csatasorba állították. Emellett már jegyeiben láthatóvá vált, hogy a jövő nagy háborúja a hátszagra is súlyos terhet fog róni és a totális győzelem eléréséig folytatják a felek.

A háborútól való félelem egyre gyorsuló fegyverkezési versenyt eredményezett, valamint egy-egy lokális – de a nagyhatalmak által figyelt – konfliktus mindig magában hordozta annak eszkalációját (mint például 1877-78-as orosz-török, 1885-ös szerb-bolgár, 1897-es görög-török, 1911-1912-es olasz-török, vagy az 1912-1913-as és az 1913-as Balkáni-háborúk). *„Jóllehet a háború 1848 és 1871 között eléggé mindennapos volt a világon, az általános háború légköre, amelyben a 20. század embere szinte megszokás nélkül él... még nem fenyegette a polgári világ akkori lakóit. Csak 1871 után vált ez a rémalak egyre fenyegetőbbé.”*¹⁹

Utószó

A kialakult polgári államalakulatoknak választ kellett adniuk az újfajta vagy jelentős átalakuláson átesett biztonsági kihívásokra, kockázatokra. Ennek első mozzanata az volt, hogy az államnak azonosítania kellett az általánostól eltérő határszituációkat, majd pedig főszabályként jogállami keretek között meg kellett keresni azok megoldásainak leghatékonyabb eszközét. Ezek pedig olyan speciális, a végrehajtó hatalom egyes hatalmi jegyeinek kiterjesztését jelentették, amelyek a jogfejlődés szintje okán vagy a normál jogrend keretei közötti egyes decíziós jogkörök kiszélesítését vonták maguk után (például karhatalmi fellépés eszközparkja), vagy az ostromállapottól – hiszen azt egy speciális történelmi helyzet szülte – eltérő, új típusú kivételes hatalmi szabályanyag létrehozását eredményezték.

Ezen biztonsági kockázatokra eltérő tartalmú kivételes hatalmi szabályanyagok jelentek meg. A gyarmati vagy megszállt területek lázadásainak kezelésére, letörésére kiváló példa az angolok által létrehozott ún. martial law intézménye, amit azonban belső veszélyhelyzetben nem alkalmaztak, ott megteremtették – a legtöbb európai állam, így Magyarország által is alkalmazott – a későbbi szükségállapot archetípusát jelentő, karhatalmi típusú felhatalmazásokat. A martial law az Egyesült Államok vészidőszaki kezelésében viszont az alkotmányfejlődés fontos intézményévé vált. A háborús helyzet vagy annak veszélye pedig egyre inkább a totális háborúra készülve életre hívta az osztrák, német és akár a magyar kivételes hatalmi szabályanyagot.

¹⁹ HOBSBAWM: i. m. (1978) 68. o.

Nagyon fontos hozománya ezen időszaknak, hogy a 20-21. század számos államközi, társadalmi, etnikai válságai visszanyúlnak a 19. század centrumállamainak hatalmi megoldáshoz, politikai törekvéseihez, vészidőszaki megoldásaihoz. Ennek következtében számos afrikai és ázsiai állam magában hordozza azokat a konfliktusforrásokat, amelyeket még a 19. század gyarmati időszakának mesterséges kreálmányai szültek.²⁰ Nem utolsó sorban pedig visszahatnak a korábbi centrumállamok biztonsági környezetére is.²¹

Emellett a félperiféria és periféria országok – folytatva a 19. századi folyamatokat – a 20. századi történelmük során és főként a század utolsó évtizedeiben, a globalizálódott világban, szükségszerűen próbáltak felzárkózni vagy legalább közeledni a centrum- vagy félperiféria államok szintjéhez. Ennek során jogintézményeket is másoltak, másolnak. Viszont az eredeti tartalom – a történeti hagyományok, a valós politikai struktúra és államfejlődés szintje okán – szükségszerűen torzultak vagy egyenesen valós tartalmuk nem jelent meg az egyes intézményeknek. A folyamatok nyilvánvalóan napjainkban is tartanak, és főként a távolkeleti államok esetében figyelhető meg, hogy világkereskedelmi törekvéseik miatt próbálnak részlegesen vagy teljesen, ténylegesen vagy látszólagosan, jogállami intézményeket beemelni jogrendszerükbe. Ilyen intézmény példának okáért a különleges jogrendi szabályanyag kialakítása, amellyel kapcsolatban viszont rögtön rögzíteni kell, hogy ez a legtöbb esetben a kivételes hatalmi szabályok egy korábbi fejlődési fokának átvételét jelenti (például vagy csak háború esetére, vagy az ostromállapotú modell korai, valós tartalom és keretek nélküli deklaratív átvétele). Ezen jogrendszerek, és ezen belül az egyes államok védelmi jogi intézményeinek az ismerete, vizsgálata alapvető fontosságú a globalizáció és az ebből is adódó, elkerülhetetlen gazdasági kapcsolatok, befektetések okán.

²⁰ Lásd bővebben: HUNGTINGTON, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2015.; BRZEZINSKI, Zbigniew: Stratégiai vízió – Amerika és a globális hatalom válsága, Budapest, Antall József Tudásközpont, 2013.; KISSINGER, Henry: Világrend, Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015.

²¹ Lásd bővebben: DANNREUTHER, Roland: *Nemzetközi biztonság*, Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016.; MARAS, Marie-Helen: *A terrorizmus elmélete és gyakorlata*, Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016.; SÜLYÖK Gábor: A terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelovásának alkotmányjogi megítélése az új szabályozási környezetben, In: BARTKÓ Róbert (szerk.): *A terrorizmus elleni küzdelem aktuális kérdései a XXI. században*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2019, 35-60. o.; BARTKÓ Róbert: Az Unió 2017/541. sz. Irányelvének hatása a V4 országainak büntető anyagi jogalkotására, In: BARTKÓ: i. m. 137-150. o., KECSKÉS Gábor: A nemzetközi jog eszközrendszere a terrorizmus elleni küzdelemben, In: BARTKÓ: i. m. 81-96. o.; BARTKÓ Róbert: *Az irreguláris migráció elleni küzdelem eszközei a hazai büntetőjogban*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2019.; HAUTZINGER Zoltán: *A migráció és a külföldiek büntetőjogi megjelenése*, Pécs, AndAnn Kiadó, 2018.; FARKAS Ádám: Gondolatok a 21. századi biztonságról, államról, védelemről, In: Farkas Ádám (szerk.): *Védelmi alkotmányosság az új típusú biztonsági kihívások erőterében*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018, 13-40. o.; FARKAS Ádám: *A totalitás kora?: A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolatkísérlete*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018.

© Kelemen Roland

Vélemények a katonai jog világából

Kiadó

Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság

Székhely

1055 Budapest, Markó u. 27. III. em. 13-18.

Felelős kiadó

Dr. Kádár Pál PhD dandártábornok

Sorozat szerkesztő

Dr. Farkas Ádám PhD. százados

Honlap

<http://hadijog.hu/vkj>

Email

dradamfarkas@gmail.com

ISSN

2416-1365

Kézirat lezárva:

2020.04.30.

A tanulmányban foglaltak kizárólag a szerzők személyes álláspontját tükrözik, azok nem tekinthetők sem a Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, sem a szerkesztő álláspontjának.